

Приказ књиге Ерика Рејнерта, *Спонтани хаос – економија у доба вукова*, „Чигоја штампа”, Београд, 2010.

Ерик Рејнерт (1949) норвешки је економиста чије су идеје током последње деценије изазивале експлозивне реакције у либерално, неолиберално и марксистички оријентисаним круговима економиста. Студије економије завршио је у Санкт Галену у Швајцарској, МБА на Харвардској пословној школи, а докторске студије на Корнел универзитету у САД. Сарађивао је с Центром за развој и околину Универзитета у Ослу, а од 2005. године професор је на Технолошком универзитету у Талину у Естонији. Радио је, такође, као саветник Уједињених нација за трговину и развој, у Организацији уједињених нација за индустријски развој и Одељењу уједињених нација за економска и социјална питања. Стручне области његовог интересовања јесу иновације, економија развоја, економска историја и историја економских идеја. Поседује библиотеку из историје економских идеја са 60.000 наслова. Оснивач је организације Други канон и добитник Мирдалове награде за економију. Написао је следеће књиге: 1. *Globalization, Economic Development and Inequality*

;

An Alternative Perspective

(ur). Cheltenham;

Edward Elgar

, 2004; 2.

The Origins of Development Economics

,

How Schools of Economic Thought have Addressed Development

, (ur, sa Jomo, K.S.), London;

Zed Publications

, 2005; 3.

How Rich Countries Got Rich

...

and Why Poor Countries Stay Poor

r

, London; Constable, New York: Carrol Graf, 2007; 4.

Techno-Economic Paradigms

; Essays in Honour of Carlota Perez, co-ed, London: Anthem, 2009. итд.

Научна јавност у Србији имала је прилику да се озбиљно упозна са идејама Ерика Рејнерта након објављивања његове књиге *Глобална економија*, у издању „Чигоја штампе” 2006. године. Доступност ове књиге на српском језику била је од великог значаја у моменту када се на светском плану приближавала финансијска криза, а у Србији је то био тренутак испољавања свих последица које су по економију ове земље произвеле не само драстичне околности из 90-их година (економија деструкције), него и прихватање управо оне економске политике и оних економских идеја које су предмет критике Ерика Рејнерта.

Књига *Спонтани хаос*, коју је 2010. године објавила издавачка кућа „Чигоја штампа” у Београду, али исто тако и претходно објављена књига *Глобална економија*, у издању исте издавачке куће, представљају експликацију једне алтернативне економске школе, сажету и аргументовану критику економског либерализма и неолиберализма, као и критику глобализације по Моргентауовом моделу. Оне су и сведочанство о томе колико се снажне борбе воде у научним заједницама (у овом случају заједницама економиста) између институционално етаблиране теорије и алтернативних теоријских приступа.

Пошто је неолиберална идеологија успоставила монопол над научним економским институтима, а то се може рећи и за све друштвене науке, посебно за социологију и политикологију, економија као дисциплина изгубила је свој научни карактер и постала поље идеологије, утопије, апстрактних теорија удаљених од стварности, слепа за чињенице и стварност. У књизи *Спонтани хаос* осећа се ауторова огорченост због оваквог стања у којем су се нашли економија као дисциплина, а и целокупна мрежа економских института, али и доза подсмеха упућеног неолибералним економистима, свим оним етаблираним ауторитетима, махом нобеловцима, пошто је са избијањем финансијске кризе постало и више него јасно колико су њихове теоријске претпоставке и предикције биле погрешне.

Кад је реч о садржају књиге *Спонтани хаос*, она се делимично надовезује на претходну ауторову књигу посвећену глобалном економском поретку, моделима укључивања

држава у међународну трговину заснованима на неокласичним економским идејама и идејама Фридриха фон Хајека и Хенрија Моргентауа, министра финансија Сједињених Америчких Држава од 1934. до 1945. године. Због тога је, пре него што се представи књига *Спонтани хаос*, неопходно у кратким цртама осветлити садржај књиге *Глобална економија*

Ерик Рејнерт, као познавалац историје економије и историје економске мисли, класификује економске традиције на две велике групе теорија. Прву групу назива стандардном економском теоријом, чији су представници Адам Смит и Дејвид Рикардо, а у новије време Фридрих фон Хајек. Ова теорија фокусирана је на трговину и размену, заснива се на идеји да тржиште треба ослободити државног интервенционизма, заснована је на математичким моделима, квантитативним елементима капитализма и метафорама преузетим из физике – невидљива рука и равнотежа. Друга група теорија, коју Ерик Рејнерт назива Други канон, извлачила је државе из сиромаштва једну за другом од 1400. године, а фокусирана је на квалитативне елементе капитализма као што су знање, иновације, предузетништво, индустрија, синергијски ефекти. Она се заснива на искуству и стварности, а не на метафорама и математичким моделима. Заступници Другог канона сматрају да се научна теорија мора градити на посматрању стварности, што је супротно од стандардне економске теорије рикардијанаца, која стварност покушава натерати да се прилагоди теоријским претпоставкама.

Из ове две економске традиције – прве, стандардне и апстрактне теорије Адама Смита и Дејвида Рикарда, и друге коју називамо Други Канон – настала су два дивергентна схватања глобализације. По првом схватању, чији је представник нобеловац Пол Семјуелсон, слободна међународна трговина довешће до уједначавања цена фактора производње, наиме цене рада и капитала, те до смањивања јаза између сиромашних и богатих земаља у свету. Пол Семјуелсон се фокусирао на трговину и размену, а привреду је схватао као машину коју треба препустити самој себи како би најефикасније функционисала. У овом приступу, по мишљењу Ерика Рејнерта, изостављени су елементи раста као што су иновације, знање, технологија, синергијски ефекти, а друштва се схватају као симетрична и унификована, ослобођена од разноврсности која прожима стварност. По другом схватању, чији је представник шведски економиста и нобеловац Гунар Мирдал, слободна трговина довешће до још веће разлике у ценама фактора капитализма, до још већих разлика и поларизација између богатих и сиромашних држава. По мишљењу Гунара Мирдала, исте оне теорије које су створиле и одржавале колонијализам створиле су у другој половини 20. века неоколонијализам, док је укључивање држава у међународну трговину по Моргентауовом моделу, који је подразумевао деиндустријализацију, довело је до социјалне катастрофе у тим друштвима.

Књига *Спонтани хаос – економија у доба вукова* наставак је анализе последица које је оставило оживљавање економског либерализма након пада Берлинског зида 1989. године, и критике стандардне апстрактне теорије Адама Смита и Дејвида Рикарда. Књига се бави анализом финансијске кризе која је избила 2008. године, механизмима који су је произвели и, коначно, представља покушај да се докаже да постоји алтернативно схватање капитализма и алтернативна школа мишљења. Књига се састоји од увода и десет поглавља: 1. Финансијске кризе и механизми који их проузрокују; 2. Доба финансијског капитала; 3. Промене техно-економских парадигми; 4. Одељење за некрологе; 5. Не постоји неутрална привредна политика; 6. Идеолошко доба вукова; 7. Криза прехрамбених производа и неолиберализам; 8. Порекло нафте; 9. Кризе и историјске прекретнице; 10. Завршетак; Да ли капиталисти имају неку функцију.

У уводу књиге Ерик Рејнерт каже да се свет данас налази пред неколико великих изазова, „два чисто економска – финансијска криза и растуће сиромаштво у многим државама, и два економско-технолошко-енергетска – криза и еколошка криза”. (11) Живимо на историјској прекретници, у време промене техно-економске парадигме и финансијске кризе, када се источна Европа налази пред „новим средњим веком” и социјалном катастрофом невиђених размера, уз могућност да са собом повуче целу Европу; то је време када у свету 3,5 милијарди људи живи у сиромаштву, док се око 50 држава налази на путу да нестану као државе. Рејнерт пише:

„Чињеница да ова књига не критикује ни Стаљинову планску економију, ни Хитлера, ни Џингис Кана не значи да она подржава политичке и економске режиме поменутих владара. Просто је реч о томе да у добу вукова између 1989. и 2008. године њихове идеје нису биле главни проблем.” (14)

Узроци ове две кризе, које су постале очигледне након 2008. године, налазе се у економској теорији Адама Смита и Дејвида Рикарда, а у новије време и Фридриха фон Хајека, у теорији која је више пута доминирала у историји, увек за собом остављајући социјалну пустош, потресе и политичке револуције. Током последњих 250 година та теорија имала је примат три пута. Први пут у време физиократског покрета. Други пут је доминирала 1840. године, када је Енглеска престала да штити своју пољопривреду царинама и покушала да наметне такву политику другима. Овај период окончан је револуцијама из 1848. године. Трећи пут је оживела након пада Берлинског зида и доминирала је до 2008. године. Рејнерт истиче:

„Период од пада Берлинског зида 1989. године и избијања финансијске кризе 2008. године представљао је идеолошко доба вукова, током којег је владала илузија о спонтаном реду. Сви знаци који су указивали на нешто друго занемаривани су помоћу онога што је шведски економиста Гунар Мирдал назвао опортунистичким незнањем; идеологија је саму себе вакцинисала против способности да уочи чињенице и догађаје који противрече њеном учењу.” (12)

Управо, идеологизација економије као дисциплине један је од разлога због којег светски реномирани економисти, махом нобеловци, нису предвидели финансијску кризу. Економија је током 80-тих година постала утопијска, неолиберална дисциплина, ненаучна, удаљена од стварности и слепа за све чињенице које противрече њеним теоријским моделима и Хајековој тези да тржиште ствара спонтани ред.

У контексту пренаглашене вере у саморегулишуће тржиште, које се сматра невидљивом руком која спонтано ствара ред у економским односима, а затим и у друштвеним односима уопште, Нобелове награде за економију додељиване су само онима што су доказивали да Џон Мејнард Кејнс греша. Наиме, заједнички непријатељ америчких и немачких неолиберала био је Џон Мејнард Кејнс, а посткеизијанци, по оживљавању економског неолиберализма након пада Берлинског зида, доживели су судбину прогањаних и неподобних. Они су „жртвовали каријеру за убеђења”, каже Ерик Рејнерт. (172)

Међутим, Рејнерт истиче да се управо у редовима институционално маргинализованих посткеизијанаца могу пронаћи они што су годинама упозоравали на драстичне последице које ће уследити како на плану глобалне економије тако и на плану европске економије и економије Сједињених Америчких Држава, и који су предвидели кризу.

„Посткеизијанци су се показали као најбољи на свету”, каже Ерик Рејнерт.

У идеолошком добу вукова, идеја државе благостања била је и више него непожељна. Предусловне за државу благостања створиле су идеје немачког економисте Фридриха Листа, познатог по делима *Национални систем* и *Национални систем иновација*. Лист је тврдио да између човечанства и појединца стоје национална држава и национални интереси. Ако држава благостања има рођендан, онда је то 8. октобар 1872. године, када се група економиста окупила и основала удружење за социјалну политику које је, постепено, до 1932. године, развијало институције и цивилизовало тржишну привреду.

Дакле, већина погрешно мисли да је држава благостања производ компромиса либерализма и марксизма (Ерик Рејнарт их види као два крила рикардијанаца). Држава благостања заснована је на националној држави, и као таква није могла бити резултанта два космополитска пројекта, који су се слагали око тога да држава треба да нестане.

Финансијска криза која је избила 2008. године доказ је да тржиште, онако како ствара спонтани ред, исто тако може изазвати спонтани хаос. Финансијске кризе пратилац су капитализма, и настају када дође до неравнотеже између реалне и финансијске привреде. У нормалним околностима, улога финансијске привреде јесте да пружи потпору реалној привреди тако што је финансира, а посебно иновације и изуме. Она, дакле, прави мост између реалне привреде и изумитељства до тренутка када један изум постане стварност на тржишту. Када дође до неравнотеже између ове две привреде, финансијска привреда престаје да зарађује новац на пројектима и почиње да зарађује на самој себи, након чега круг експлозивно расте, то јест новац се зарађује на зарађивању новца – што на крају добија облик пирамидалне игре.

Ерик Рејнерт издваја три механизма који узрокују финансијске кризе. Он ове механизме назива Хамурабијев законик, Перезин учинак и Минскијев учинак. Хамурабијев законик назван је по Хамурабију, који је владао Месопотамијом око 1500. године пре нове ере и чији су економисти сматрали да количина новца мора с времена на време да се ресетује тако што ће дугорочни дугови бити брисани. Перезин учинак је назван по имену венецуеланске економисткиње Карлоте Перез, која је сматрала да се друштво увек обликује око нових извора енергије и нових технологија које радикално мењају институције, начин живота и мишљења, образовање и цео систем. По њеном мишљењу, нове технологије и инфраструктуре закономерно производе финансијске кризе у свакој новој технолошкој епохи. И на крају, трећи механизам који детерминише финансијске кризе назван је по америчком економисти Хајману Минскију. По мишљењу Хајмана Минскија, финансијске кризе су природан резултат начина на који финансијски сектор конкурише на тржишту. Сажетак његове теорије је следећи:

„Банке, када су времена стабилна, конкуришу за удео на тржишту, док у одређеном тренутку не промене стратегију и почну да повлаче средства како би постале ликвидније. Променом стратегије банке повећавају ризик у целом привредном систему, маргинални пројекти постају несолвентни, а иначе добри пројекти почињу да доживљавају проблеме с ликвидношћу. То ствара силазну привредну спиралу.” (23)

Финансијске кризе такође настају када потенцијал постојеће технологије, око које је концентрисана привреда, уместо да ствара вредности, почиње да опада. Ерик Рејнерт прихвата мишљење Карлоте Перез да је друштво систем у коме се структуре, институције, образовање и начин размишљања обликују око одређеног типа технологије. Промена доминантне технологије вуче за собом промене целог привредног система и целог друштва. Другим речима, промена техно-економске парадигме мења ланац вредности практично у свим привредним делатностима, и то тако што настају нове привредне делатности с безброј нових производа, а друге делатности нестају.

Свет је до сада прошао кроз много смена техно-економских парадигми. Историју је могуће делити у епохе које именујемо и које међусобно разликујемо по традиционалној технологији која се у датој епохи користила. Према Карлоти Перез и Кристоферу Фриману, пет досадашњих епоха јесу следеће: 1. Епоха ране механизације (1770-1840); 2. Епоха парне машине и железнице (1830-1980); 3. Епоха струје и тешке индустрије (1880-1940); 4. Епоха фордистичке масовне производње (1930-1990); 5. Епоха информација и комуникација (1990-).

Нова техно-економска парадигма испољава се и у неусклађености и супротстављености између постојећих институција и правила у друштву с једне стране, и захтева које нова технологија поставља с друге стране. У прелазном периоду између две парадигме влада збуњеност и дезоријентисаност, док у новој техно-економској парадигми постоји напетост између постојећих институција и нове технологије.

Данас се, по мишљењу Ерика Рејнерта, налазимо усред једне такве промене парадигме, у процесу који је толико дубок и озбиљан да се може упоредити једино с променама које су настале током процеса индустријализације. Три су главне карактеристике промене парадигме; 1. Постоји тренд од националних привреда ка глобалној привреди; 2. Дешава се прелазак од индустријског ка информатичком друштву; 3. Долази до теоријске промене у разумевању стварности у виду промена гешталта у економији као науци.

Промена техно-економске парадигме, слом економског неолиберализма Фридриха фон Хајека, промашаји и последице глобализације по Моргентауовом моделу, растуће сиромаштво, финансијска, еколошка и енергетска криза – све су то обележја савременог света. Када се открије да тржиште може да створи како спонтани ред тако и спонтани хаос, прво што треба покушати, каже Ерик Рејнерт, јесте спасавање банкарског сектора како би се реална привреда одржала, а банке подстакле да врате своје дугове. Али ускоро постаје јасно да бацање огромних пара у црну рупу финансијског сектора постаје недовољно да се смањи незапосленост. Када се кензијанизам (повећање државне

потрошње) покаже недовољним, постоји још неколико могућности. То су а) девалвација валуте како би привреда постала конкурентнија, б) повећање царина како би се одржала запосленост и ц) подстицање емиграције становништва у богатије земље. Алтернативе за а) и б) јесу смањивање реалних плата до кинеског нивоа, што, свакако, индиректно води ка алтернативи ц), то јест ка исељавању становништва.

У књизи *Спонтани хаос* Ерик Рејнерт се осврће на грешке глобализације спровођене по Моргентхауовом плану (о чему је писао у књизи *Глобална економија*) и на промашаје у привредним реформама у источној Европи, тј. у транзицији бивших социјалистичких држава. Ако се анализира 50 држава које се налазе на путу да нестану као државе, могуће је пронаћи одсуство индустрије у њима, као њихов заједнички именилац. Пре укључења у међународну трговину, овим државама требало је дати право да користе исту економску политику коју су користиле данас богате земље. Источна Европа се, по мишљењу Ерика Рејнерта, налази пред „новим средњим веком”, то јест социјалном катастрофом у којој ће гомиле назапослених људи лутати трагајући за послом. Он истиче:

„Грешка коју је ЕУ учинила тако што је прво, шок терапијом, деиндустријализовала, а затим преко ноћи интегрисала државе које су раније окруживале Совјетски савез, сада се током финансијске кризе показује као Ахилова пета Европе. Показало се да је раст у многим земљама у великој мери био заснован на мехуру некретнина финансираном страном валутом, док је биланс плаћања истовремено упао у велике дефиците..... За сада, да би се избегла девалвација, плате се обарају, што ће само појачати спиралу опадајуће куповне моћи, опадајуће потражње и више ненаплативих зајмова. Изгледа као да ће се то претворити у економску катастрофу великих размера, која ће за собом повући остатак Европе.” (184)

Основни узрок ових проблема лежи у уништеној производној структури ових земаља, и изгледа да ће се још дуго плаћати цена за тржишну либералну лудост из доба вукова. По мишљењу Ерика Рејнерта, ова катастрофа могла је бити избегнута да су се земље интегрисале у ЕУ у духу немачког економисте из 19. века Фридриха Листа.

На крају књиге, Ерик Рејнерт каже да су кључни појмови новог и одрживог раста јака држава, предузетништво и нова технологија. Ови појмови чине суштину алтернативног схватања капитализма и економије. Док се неолиберали залажу за максимално повлачење државе, комунисти за њено одумирање, а анархисти за смрт државе, економисти окупљени око Другог канона сматрају да је јака држава – која осигурава да

начин на који људи зарађују новац буде користан и за друштво – незаобилазан чинилац стабилног капитализма и привредног система, а две најважније категорије актера у једној привреди јесу „они који сакупљају знање (научници) и они који скупљају новац (капиталисти). Када ове две групе актера пронађу једни друге, настају радна места с високим платама”. (204)

Данас, када стање у економији већине европских држава не само што не личи на оно које је годинама и деценијама уназад антиципирано и обећавано, него је оно потпуна супротност свим претходним антиципацијама и обећањима, књига Ерика Рејнерта *Спонтани хаос*

омогућила нам је да сагледамо ову контрадикцију, као и саму економску кризу, из другачијег угла. Годинама су економисти, као и министри финансија европских држава, укључујући и досадашње министре финансија у Републици Србији (од 2000. до 2008. године), као једину могућност и једини пут ка економском опоравку или економском расту наводили онај што спада у економски неолиберализам – приватизација, либерализација, дерегулација. Упркос чињеници да су, као што је то и Ерик Рејнарт указао, постојали јасни индикатори који су указивали на негативне аспекте неолиберално вођене економске политике, на овој политици инсистирало се до 2008. године. Иако је 2008. годину могуће узети као граничну годину након које „више ништа неће бити исто”, државне администрације унутар Европске уније, као и у САД, наставиле су да спроводе исте економске политике, уз делимичну и минималну корекцију и реторичко дистанцирање од неолибералне парадигме. Будући да су, с једне стране, суштинске промене унутар институција минималне, и да се, с друге стране, економска криза повећава у већини европских држава – последње године широм Европе и у САД обележили су бројни масовни, неретко насилни протести, као и акумулација све већег социјалног незадовољства, посебно у презадуженим државама и државама које се налазе пред банкротом.

Ерик Рејнерт је вероватно победио у једном озбиљном сукобу који је стајао у позадини онога што је обичним људима видљиво у вођењу државне политике и економије једне земље. И сада, не због тога што је „победник”, него стога што није дозволио да буде увучен у тривијалне вртлоге идеологизованог, утопијског и ненаучног мишљења, овај аутор заслужује поштовање. Нажалост, чињеница да је једна идеолошка и утопијска парадигма срушена од стране саме реалности не значи да негативне последице владавине те парадигме не стоје пред нама. Као што и сам аутор ове књиге каже: „Вероватно ћемо дуго морати да плаћамо за тржишну лудост из доба вукова.” (185)